

Wspieranie tworzenia szkół ćwiczeń

**Nauczanie języka niemieckiego
metodą CLIL z wykorzystaniem
lekcji odwróconej**

Waldemar Grzebień

Unia Europejska
Europejski Fundusz Społeczny

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Redakcja merytoryczna
Justyna Maziarska-Lesisz

Redakcja językowa i korekta
Katarzyna Gańko

Opracowanie graficzne i skład
Aneta Witecka

Warszawa 2017

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa

www.ore.edu.pl
tel. 22 345 37 00
fax 22 345 37 70

Publikacja jest rozpowszechniana na zasadach wolnej licencji Creative Commons – Użycie niekomercyj-
ne 3.0 Polska (**CC-BY-NC**).

Unia Europejska
Europejski Fundusz Społeczny

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Spis treści

Wprowadzenie	4
1. Opis działania innowacyjnego	6
1.1. Adresaci działania	6
1.2. Cele i zadania, które służyły realizacji celów	6
1.3. Opis współpracy z partnerami	19
2. Efekty/rezultaty działania innowacyjnego	20
3. Upowszechnianie rezultatów	22
Zakończenie	24
Bibliografia	26

▶▶▶ Wprowadzenie

Od kilku lat realizuję działanie innowacyjne „Nauczanie języka niemieckiego metodą CLIL¹, bez podręcznika, z wykorzystaniem lekcji odwróconej i otwartych zasobów edukacyjnych”.

W ciągu mojej wieloletniej pracy zauważyłem, że nauczanie języka niemieckiego nie zawsze jest efektywne, że mój wysiłek często natrafia na brak zaangażowania i motywacji uczniów. Uczniowie przygotowujący się do egzaminu maturalnego lub egzaminu Deutsches Sprachdiplom Stufe II² mają cel, do którego dążą i uczą się chętnie. Ale już wielu uczniów grup dwugodzinnych traktuje drugi język jako niepotrzebny balast, często przeszkadzający w nauce innych przedmiotów. Poza tym panuje opinia, że nauczanie języka obcego w wymiarze dwóch godzin tygodniowo przez trzy lata nie spowoduje opanowania tego języka w stopniu umożliwiającym komunikację i wykorzystywanie go w przyszłej pracy.

Uznałem więc, że należy zwiększyć efektywność nauczania na lekcji i sprawić, by uczniowie więcej uczyli się w szkole. Ten warunek spełnia model lekcji odwróconej (Chojecka, 2015). Zachęca ona uczniów do wspólnej pracy, pozwalając jednocześnie czas lekcji wykorzystać na ćwiczenie i utrwalanie umiejętności. Podczas tradycyjnej lekcji na ogół brak na to czasu. Ta faza odbywa się w domu, bez kontroli nauczyciela, który nie może korygować ewentualnych błędów. To z kolei może prowadzić do ich przyswajania. Niektórym uczniom nie wystarcza czas poświęcony podczas lekcji na wprowadzenie danego zagadnienia. Tempo lekcji nauczyciel dostosowuje zwykle do uczniów średnich. Uczniowie bardzo dobrzy dużo więc tracą, mogliby się nauczyć więcej, zaś uczniowie słabsi nie wytrzymują tempa i po jakimś czasie zaległości są tak duże, że odpuszczają, starając się tylko uzyskać oceny pozwalające kontynuować naukę w klasie programowo wyższej. Nie rozumieją oni zagadnienia i w domu nie umieją odrobić zadań.

Nauczyciel pracujący metodą tradycyjną całkowicie steruje lekcją i stara się być jedynym źródłem informacji i przekaznikiem wiedzy. Uczeń nie czuje się odpowiedzialny za swoje uczenie się. Ten brak odpowiedzialności i przerzucenie jej całkowicie na barki nauczyciela przyczynia się również do mniejszej efektywności nauczania i uczenia się. W tradycyjnym modelu uczeń jest biernym uczestnikiem procesu nauczania.

Brak motywacji uczniów do nauki języka obcego spowodowany jest też często nieinteresującymi i nieaktualnymi materiałami znajdującymi się w podręcznikach. Uczniowie często nie angażują się w dostatecznym stopniu w pracę na lekcji, ponieważ temat zajęć wydaje im się nudny i ich niedotyczący. Pracując z podręcznikiem, nauczyciel realizuje zwykle kolejny dział i kolejny tekst, nierzadko wykonuje po kolei wszystkie ćwiczenia.

Uczniowie nie zawsze są w stanie utrzymać koncentrację przez całą lekcję. W domu mogą uczyć się w swoim tempie. Jedni pracują szybciej, a inni potrzebują więcej czasu na zrozumienie danego

¹ Content and Language Integrated Learning – zintegrowane nauczanie przedmiotowo-językowe.

² Niemiecki Dyplom Językowy – egzamin z języka niemieckiego nadzorowany przez Konferencję Ministrów Edukacji i Kultury w Berlinie dla uczniów za granicą, zdawany na poziomie A2 i B1 (DSD I) oraz B2 i C1 (DSD II) i uprawniający do podjęcia studiów w Niemczech.

problemu. Nieobecność na lekcji często skutkuje brakiem możliwości zapoznania się z materiałami i pracy nad nimi. Uczeń nie jest bowiem przyzwyczajony do samodzielnego szukania informacji.

Uczniowie niezaangażowani w proces znajdowania i wyszukiwania informacji są – często przesadnie – krytycznie nastawieni do omawianych zagadnień. Inaczej rzecz się ma, gdy uczeń sam znajdzie informacje. Dokonując ich wyboru w oparciu o własne kryteria, czuje się z nimi emocjonalnie związany, co czyni je niejako automatycznie bardziej interesującymi. Podręcznik ogranicza bowiem i nauczyciela, i uczniów. Nauczycielowi narzuca sposób pracy, który nie zawsze mu odpowiada, a uczniów czyni niewolnikami cudzych materiałów. Autor podręcznika sam bowiem dokonał ich wyboru, kierując się swoimi, a nie uczniów zainteresowaniami.

W dzisiejszych czasach zdobycie ciekawych, aktualnych i tanich pomocy dydaktycznych przestało być problemem. Kopalnią różnorodnych materiałów, łatwo i szybko dostępnych, jest internet. Dlatego postanowiłem zrezygnować z korzystania na lekcjach z podręcznika. W przestrzeni wirtualnej można znaleźć wiele materiałów – tekstów, filmów, prezentacji, fotografii, materiałów źródłowych – które można wykorzystać do celów dydaktycznych.

Podręczniki zawierają często nieinteresujący, nieaktualny materiał. Praca z podręcznikiem nie uwzględnia na ogół zmieniających się pór roku, aktualnych wydarzeń politycznych i społecznych. Pracując bez podręcznika, nauczyciel może w dużym stopniu na bieżąco reagować na te zagrożenia.

Przeglądając zasoby internetu, zauważyłem, że istnieje tam wiele materiałów, ciekawych i interesujących, dostarczających dużo wiedzy o problemach nurtujących współczesnego młodego człowieka i pobudzających wyobraźnię uczniów. Szkoda byłoby ich nie wykorzystać. Uczniowie uczą się chętniej, gdy dowiadują się czegoś, gdy zdobywają konkretną wiedzę. Materiały o niczym, stanowiące tylko pretekst do wprowadzenia określonych konstrukcji gramatycznych i leksykalnych, nie zachęcą uczniów do wytężonej nauki. Oni, czując sztuczność tej sytuacji, nie angażują się mocno w proces uczenia się. Język obcy powinien być bowiem od samego początku narzędziem do zdobywania wiedzy, a nie celem samym w sobie. Najlepiej bowiem uczymy się, gdy nie wiemy, że się uczymy. „Większość procesów uczenia się zachodzi w sposób utajony, a to oznacza, że nie zdajemy sobie sprawy z tego, że się uczymy” (Żylińska, 2013, s. 100). Także Gordon Dryden i Jeannette Vos (2003, s. 117), twierdzą, że „duża część zdobywanej przez nas wiedzy jest przyswajana podświadomie”.

Uczniowie, dowiadując się interesujących rzeczy ze świata techniki, przyrody, życia społecznego itp., zaczynają traktować język obcy jako narzędzie przydatne do zdobycia nowej wiedzy. Postanowiłem więc, że – w miarę możliwości – będę się starał uczyć czegoś nowego po niemiecku. Idealnie nadaje się do tego zaadaptowana do moich potrzeb metoda zintegrowanego nauczania przedmiotowo-językowego (ang. Content and language integrated learning – CLIL).

Rozdział 1.

▶▶▶ Opis działania innowacyjnego

● 1.1. Adresaci działania

Adresatami realizowanego przeze mnie nauczania języka niemieckiego metodą CLIL – bez podręcznika, z wykorzystaniem lekcji odwróconej i otwartych zasobów edukacyjnych są uczniowie II Liceum Ogólnokształcącego im. Króla Jana III Sobieskiego w Krakowie. Języka niemieckiego nauczam zarówno jako języka pierwszego w klasach realizujących program DSD w wymiarze 6 godzin tygodniowo, jak i języka drugiego w wymiarze dwóch godzin tygodniowo. Zwłaszcza uczniowie przygotowujący się do egzaminu DSD II, który odbywa się zwykle na początku grudnia w klasie trzeciej, a także uczniowie zdający egzamin maturalny na poziomie rozszerzonym, są zainteresowani nauką języka niemieckiego i do niej zmotywowani. Niektórzy wiążą swoją przyszłość ze studiami w kraju niemieckojęzycznym.

Zdecydowanie mniejszą motywację mają uczniowie realizujący program nauki języka niemieckiego w wymiarze dwóch godzin tygodniowo i w konsekwencji na ogół niezdający egzaminu maturalnego z tego przedmiotu.

● 1.2. Cele i zadania, które służyły realizacji celów z uwzględnieniem kompetencji kluczowych

Cele działania:

- sprawne posługiwanie się językiem niemieckim,
- przejmowanie odpowiedzialności uczniów za własne uczenie się poprzez zwiększenie ich samodzielności w zdobywaniu i selekcjonowaniu informacji oraz planowaniu i organizowaniu własnej pracy,
- poszerzanie wiedzy z różnych dziedzin dzięki znajomości języka niemieckiego,
- wdrażanie uczniów do wzajemnego uczenia się i współpracy,
- uatrakcyjnienie procesu uczenia się.

Zadania:

❖ Zintegrowane nauczanie przedmiotowo-językowe

Ma ono umożliwić biegle opanowanie języka obcego na bazie nauczania innych przedmiotów. Angielski skrót CLIL oznacza, że w metodzie tej w centrum nauczania „znajduje się treść (content) i język (language), a wartość dodaną uzyskuje się poprzez ich połączenie (integrated), a także wyraźne podkreślenie (...) aktywnej roli ucznia (learning)” (Haataja, Wicke, 2015, s. 9), przy czym środek ciężkości spoczywa na nauce języka. Takie pojęcie metody CLIL stawia ją w opozycji do nauczania bilingwalnego, gdzie język jest narzędziem służącym do uzyskania wiedzy i opanowania umiejętności z konkretnych przedmiotów. W metodzie CLIL jest odwrotnie, uczeń ma się uczyć nie tyle samego języka obcego, co „uczyć czegoś w tym języku i w ten sposób ten język opanować” (Wicke, 2016). Ucząc się języka, uczeń zdobywa jednocześnie umiejętności, „które mu pomogą odkryć, uporządkować i kształtować świat” (Haataja, 2008, s. 57).

❖ Lekcja odwrócona

W tradycyjnym modelu nauczyciel steruje procesem nauczania i jest odpowiedzialny za jego przebieg. „Podczas lekcji uczeń zazwyczaj poznaje nowy materiał, a następnie utrwala go w domu, odrabiając pracę domową. Odwrócona lekcja polega na zamianie kolejności tych form uczenia się – uczeń dostaje do opracowania materiał przed lekcją, a na zajęciach powtarza i utrwala nabyte wiadomości i umiejętności” (Kowalczyk, b.r.). Nauczyciel świadomie rezygnuje z pozycji jedyne źródła informacji.

❖ Nauczanie bez podręcznika (Dąbek, b.r.)

Nauczyciel rezygnuje z pracy z podręcznikiem na rzecz przygotowywanych samodzielnie do każdej lekcji materiałów. Wymaga to zaplanowania z dużym wyprzedzeniem całego procesu nauczania – działań tematycznych, dostępności materiałów, tematów lekcji. Nauczyciel musi dokonać tego w oparciu o podstawę programową. Taki model sprzyja wdrażaniu uczniów do samodzielnej pracy, podnosi atrakcyjność zajęć i czyni je ciekawszymi.

❖ Umiejętności kluczowe – porozumiewanie się w językach obcych

„Porozumiewanie się w obcych językach opiera się w znacznej mierze na tych samych wymiarach umiejętności, co porozumiewanie się w języku ojczystym – na zdolności do rozumienia, wyrażania i interpretowania pojęć, myśli, uczuć, faktów i opinii w mowie i piśmie (rozumienie ze słuchu, mówienie, czytanie i pisanie) w odpowiednim zakresie kontekstów społecznych i kulturalnych (w edukacji i szkoleniu, pracy, domu i czasie wolnym) w zależności od chęci lub potrzeb danej osoby. Porozumiewanie się w obcych językach wymaga również takich umiejętności, jak mediacja i rozumienie różnic kulturowych. Stopień opanowania języka przez daną osobę może być różny w przypadku czterech kompetencji językowych (rozumienie ze słuchu, mówienie, czytanie i pisanie) i poszczególnych języków oraz zależy od społecznego i kulturowego kontekstu osobistego, otoczenia oraz potrzeb lub zainteresowań danej osoby” (*Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie* [2006/962/WE], Załącznik s. 2).

❖ Niemiecki po niemiecku

Na lekcjach języka niemieckiego rozmawiamy prawie wyłącznie po niemiecku, jednak stopień użycia języka niemieckiego jako wykładowego zależy od stopnia zaawansowania językowego uczniów. W grupach zaawansowanych komunikacja odbywa się wyłącznie po niemiecku. Także słownictwo oraz zasady gramatyki wyjaśniam w tym języku, a uczniowie nie mają żadnych problemów z ich zrozumieniem.

W grupach o mniejszym stopniu zaawansowania uczniowie po początkowych trudnościach rozumieją nie tylko proste polecenia, lecz także wyjaśnienia słownictwa.

Użycie języka niemieckiego jako wykładowego ma wiele zalet:

- zwiększa koncentrację na lekcji, bowiem uczeń całą swoją uwagę musi skupić na wyjaśnianym lub ćwiczonym zagadnieniu;
- podnosi to zaangażowanie uczniów i przyczynia się do lepszego opanowania języka;
- nauczany język jest już wykorzystywany nie tylko w nauczaniu, lecz także do zdobywania wiedzy i umiejętności. Jest nie tylko celem samym w sobie, ale i narzędziem;
- uczniowie przyswajają całe frazy i wyrażenia, a nie pojedyncze słówka. Na początku rozumieją niewiele, ale z czasem oswajają się i łatwiej im się jest wypowiadać.

❖ Rozumienie ze słuchu

Rozumienie ze słuchu zaliczamy, oprócz rozumienia tekstu pisanego, do umiejętności percepcyjnych, gdyż nie angażuje ono ucznia czynnie, wymaga jednak biernego zrozumienia tekstu mówionego. To tak naprawdę podstawa komunikacji, gdyż trudno nawiązać rozmowę z rodzimym użytkownikiem języka, jeśli nie rozumiemy jego wypowiedzi. Jest to umiejętność bardzo trudna, na co wpływają następujące czynniki:

- nieznane słownictwo i struktury gramatyczne,
- bodźce zewnętrzne – dźwięki dobiegające z oddali, szумы, jakość nagrania, niewyraźna wymowa,
- różna wymowa,
- brak uporządkowania wypowiedzi słownych – niedokończone zdania, urwane myśli,
- narzucone przez rozmówcę tempo wypowiedzi.

Zwłaszcza ten ostatni czynnik bardzo utrudnia zrozumienie obcej wypowiedzi i powoduje konieczność dużej koncentracji i skupienia się na niej. Czytając tekst, możemy regulować tempo. Słuchając tekstu mówionego przez inną osobę mamy tempo przez niego określone i zazwyczaj dużo szybsze, jak na możliwości percepcyjne ucznia. W modelu lekcji odwróconej ta trudność jest w istotny sposób zniwelowana. Uczeń słuchający jakiegoś tekstu w domu może go zatrzymać w dowolnym miejscu i przesłuchać kilka razy. Może spróbować zapisać nieznane słowo i poszukać jego znaczenia. Przygotowując się do lekcji, uczniowie oglądają w domu też krótkie filmiki.

Przykład:

W klasie pierwszej, przed lekcją na której omawialiśmy sposób spędzania wolnego czasu, uczniowie mieli w domu obejrzeć **film**. Caroline opowiada tu, w jaki sposób spędza wolny czas, a następnie wymienia czynności wykonywane w wolnym czasie. Uczniowie mieli za zadanie wypisać dziesięć takich czynności. Na lekcji wyliczali sposoby spędzania wolnego czasu i opowiadali o tym, co sami robią. Przeprowadzali też dialogi na ten temat z kolegami oraz wchodzili w role innych członków rodziny, opowiadających o swoim czasie wolnym.

W tej samej klasie uczniowie w dziale tematycznym „Zdrowie” uczyli się nazw części ciała. Otrzymali ode mnie przesłane drogą elektroniczną nazwy 25 części ciała. Po obejrzeniu w domu **filmu** mieli podkreślić te, które wymieniła Caroline. Podczas lekcji uczniowie układali nową piosenkę oraz tworzyli ćwiczenia na zapamiętanie nowych słówek.

Oglądany w domu film może też być dobrym punktem wyjścia do rozmowy. Tak zrobiłem np. przed dyskusją na temat bezrobocia. Uczniowie oglądali w domu **film**. To fragment serii „Einblicke”. W tym odcinku mężczyzna w średnim wieku po raz kolejny wychodzi z urzędu pracy bez jakiegokolwiek oferty zatrudnienia. Filmik stanowił dobre wprowadzenie do dyskusji na temat, jak czują się bezrobotni, z jakimi problemami stykają się na co dzień i dlaczego niektórym z nich trudno jest znaleźć pracę.

Zawsze dobieram teksty autentyczne, niosące pewien ładunek informacji oraz przydatne, tzn. takie, z którymi uczeń może się spotkać w życiu.

W grupach zaawansowanych uczniowie raz w tygodniu w wybranym dniu słuchają audycji *Tagesschau* w pierwszym programie telewizji ARD nadawanej o godzinie 20.00. Jeśli ktoś nie ma takiej możliwości, znajdzie te same wiadomości na stronie www.tagesschau.de. Uczniowie oglądają w domu, a na lekcji każdy przedstawia tę, którą uznał za ważną. To ćwiczenie uczy też selekcjonowania i gromadzenia informacji.

❖ Rozumienie tekstu czytanego

Pozornie nieco łatwiejszą umiejętnością jest rozumienie tekstu pisanego. Odpada kilka trudnych w rozumieniu tekstu słuchanego problemów, np. uczeń może sam regulować tempo czytania, wrócić do niezrozumiałego fragmentu czy wreszcie skorzystać ze słownika. Za to pojawiają się inne trudności. Teksty przeznaczone do czytania są zwykle trudniejsze językowo, zawierają więcej nieznanych słów, rozbudowane struktury gramatyczne i są zwykle dłuższe.

Moi uczniowie pierwszy raz czytają tekst w domu przed lekcją. Nie wymagam pełnego zrozumienia. Chodzi raczej o to, by uczeń oswoił się z tekstem i poznał sytuację komunikacyjną.

Przykład:

Program nauczania przewidywał temat „Przebieg dnia codziennego”. Aby odejść od schematu wymieniania po kolei czynności, jakie każdy człowiek wykonuje w ciągu dnia, poleciłem uczniom przeczytanie tekstu *Tagesablauf im Kloster (Zwykły dzień w klasztorze)* i wypisanie czynności, jakie wykonują zakonnicy w klasztorze. Następnie na lekcji uzupełnialiśmy słownictwo, a potem uczniowie przygotowywali i prezentowali rozmowy, w których jeden z nich wcielał się w rolę dziennikarza przeprowadzającego wywiad z zakonikiem na temat życia w klasztorze. Jako zadanie domowe uczniowie napisali swoją własną „regulę zakonną”.

Jako alternatywę w klasach bardziej zaawansowanych językowo poleciłem zapoznać się w domu przed lekcją z tekstem *Ein typischer Tag bei den Erdmännchen (Typowy dzień u surykatek)*. Przed przeczytaniem tekstu uczniowie mieli napisać pięć pytań do niego, na które – jak sądzili po przeczytaniu tytułu – znajdą odpowiedzi w tekście. Potem czytali swoje pytania i opowiadali, czy znaleźli oczekiwane informacje. Kolejnymi krokami było opowiadanie o typowym dniu surykatek oraz porównywanie przebiegu dnia u nich i u ludzi. Uczniowie wcielali się też w role innych zwierząt i opowiadali, jak one spędzają dzień.

Realizując w grupie zaawansowanej językowo temat „Familie”, podzieliłem klasę na dwie grupy. Jednej z nich poleciłem przeczytanie tekstu *Wie sieht es mit der Rollenverteilung in den afrikanischen Familien aus (Jak wygląda podział ról w rodzinach afrykańskich)*, drugiej zaś tekstu *In Afrika heißt Menschsein in der Familie leben (W Afryce człowiek jest w pełni człowiekiem dopiero w rodzinie)* oraz wypisanie głównych myśli. Podczas lekcji porównywaliśmy oba teksty i tworzyliśmy jeden spójny obraz życia rodzinnego w Afryce. Następnie porównywaliśmy je z życiem w Europie, a zwłaszcza w Polsce.

Przygotowując się do lekcji z działu tematycznego „Zakupy”, poleciłem uczniom przeczytać tekst *So manipulieren Supermärkte ihre Kunden (Tak supermarkety manipulują swoimi klientami)* oraz wypisać te informacje, które już znali, i te, które były dla nich nowe.

Nie do wszystkich tekstów wysyłam linki. Niektóre z nich – zwłaszcza dla grup początkujących – opracowuję przed przesłaniem ich uczniom. W tych tekstach stosuję podkreślanie wybranego słownictwa, zwrotów i ciekawszych wyrażenia. To ułatwia uczenie się. Uczniowie często bowiem nie umieją wybrać wartych zapamiętania zwrotów i wyrażenia.

❖ Mówienie

Wielu uczniów odczuwa stres, gdy ma zabrać głos na forum klasy. Staram się więc, by przygotowywali oni swoją wypowiedź wcześniej w parach. W ten sposób odpowiedzialność za ewentualne błędy dzieli się przez dwa.

Uczniowie, pracując w grupach, mają podany kontekst i rodzaj wypowiedzi. Jeśli np. przedstawiamy po raz pierwszy wywiad, zapisujemy na tablicy wyrażenia niezbędne do jego przeprowadzenia. Metodą burzy mózgów ustalamy takie wyrażenia. W grupach mniej zaawansowanych językowo zapisujemy przykładowe pytania. Wtedy uczniowie w parach wspólnie ustalają na nie odpowiedzi, a potem prezentują wypowiedź, przyjmując na zmianę obie role. Podczas przygotowań uczniowie robią notatki. Zwracam im zawsze uwagę, że powinny one zawierać najważniejsze myśli, mają uporządkować wypowiedź i pomóc w jej przedstawieniu. Najczęściej zachęcam do zrobienia notatek w formie graficznej, zawierającej niezbędne zwroty i wyrażenia.

Ćwicząc umiejętność mówienia w języku obcym, nie możemy zapominać też o poprawności wypowiedzi. Zagadnienia gramatyczne wprowadzam niejako przy okazji, ale odgrywają one bardzo ważną rolę. Dużą wagę przykładam do prawidłowej wymowy. W grupach dwugodzinnych nie ma na ogół czasu na przedstawianie pogłębionych zasad fonetyki i teorii wymowy. Uczniowie zapoznawani są jednak z podstawowymi zjawiskami w niemieckim systemie fonetycznym, takimi jak samogłoski długie i krótkie, samogłoski napięte i nienapięte, samogłoski zredukowane, spółgłoski dźwięczne i bezdźwięczne, akcent i intonacja. Po opanowaniu podstaw komunikacji przechodzimy do kolejnego etapu nauki mówienia, to jest stwarzania w miarę naturalnych sytuacji komunikacyjnych, które umożliwią uczniom zarówno zastosowanie już nabytych umiejętności, jak i poznanie oraz stosowanie nowych.

Przykład:

Ćwiczenia stosowane w rozwijaniu umiejętności mówienia:

- Zdjęcia i obrazki – zadawanie pytań, opis obrazka, wyszukiwanie różnic między dwoma obrazkami, interpretowanie przedstawionych na nim wydarzeń, pisanie historyjek na podstawie danego słownictwa, manipulowane obrazem (uczniowie wszystkich grup otrzymują ten sam obrazek opatrzone jednak innym komentarzem, np. zdjęcie przedstawiające mężczyznę wykonującego prace domowe może być opatrzone komentarzem: idealny mąż, pantoflarz, samotny sąsiad itp. Zadaniem uczniów jest nie tylko opisanie obrazka, lecz także wyrażenie swojej opinii na temat przedstawionej sytuacji).
- Opracowywanie przez uczniów materiałów stymulujących i kolaży.
- Zmiana perspektywy – zadanie to polega na przedstawieniu określonej sytuacji z perspektywy różnych osób, które odgrywają lub mogłyby odgrywać w historyjce jakąś rolę.
- Filmy – uczniowie oglądają filmy, np. znalezione na YouTube, lub sami kręcą krótkie filmiki telefonem komórkowym, podkładając przy prezentacji tekst. Ostatnio nakręcili np. film o swoim pokoju i podkładali do niego komentarz słowny.
- Talk-show – jeden uczeń przyjmuje rolę moderatora dyskusji. Przykładem może być temat „szkoła”, który zakończył się powtórką. Uczniowie przygotowali talk-show. Gośćmi byli: uczeń sprzed 200 lat, uczennica szkoły niemieckiej z czasu II wojny światowej, uczniowie szkół alternatywnych: Waldorfschule, szkoły projektów UNESCO, Indywidualnej szkoły WEB, dzisiejszy uczeń II LO w Krakowie. Każdy z nich opowiadał o nauczaniu w swojej szkole na podstawie omówionych tekstów, stosując poznane słownictwo, a uczniowie stanowiący publiczność oceniali zakres i prawidłowość jego użycia. Potem następowała korekta grupowa niepoprawnie użytych struktur gramatycznych i leksykalnych. Podczas powtarzania działu tematycznego „Wohnen” uczestnikami talk-show byli dwaj bezdomni – jeden z nich właśnie wyszedł z bezdomności, drugi nie, psycholog oraz właściciel firmy, który zwolnił pracownika pijącego alkohol.
- Zabawy – uczniowie przyjmują jasno określone role i po otrzymaniu słownictwa odgrywają założone scenki.
- Detektyw – uczniowie pracują w parach. Jeden z nich otrzymuje wykaz czynności, które wykonał w ciągu dnia. Musi je przedstawić pantomimicznie. Kolega jest detektywem, który go śledził. Obserwując kolegę opowiada, gdzie śledzony był i co robił w ciągu dnia.
- Pantomima – jeden uczeń przedstawia jakąś czynność, a pozostali opisują ją słowami.

- Żywe obrazy – jeden uczeń wybiera jedną sytuację z przeczytanego w domu tekstu i przedstawia ją przyjmując określoną pozę. Pozostali uczniowie opisują tę sytuację.
- Stacje – uczniowie otrzymują porozkładane na kilku ławkach ćwiczenia. Każdy uczeń wykonuje te z nich, które nie przysparzają mu kłopotu. Może też podejść do mnie i zapytać. Na osobnym stoliku leży klucz, tak więc uczeń sam może sprawdzić prawidłowość rozwiązań.
- Dyskusja.

W pracy z uczniami wykorzystuję ćwiczenia zawarte w zbiorze *Globales Lernen, Methoden für die entwicklungspolitische Bildungsarbeit* (Führung, 2012).

❖ Pisanie

Pisanie tekstu musi zostać dobrze przygotowane. Zanim uczeń przystąpi do pisania, sporządza jego plan, najlepiej w formie szkicu. Na początku uczniowie zwykle uważają to za stratę czasu i chcą przystąpić od razu do pisania. Aby temu zapobiec, proszę o oddanie tekstu wraz z naszkicowanym planem. Uczeń musi wiedzieć, co napisze we wstępie, co w rozwinięciu, a co w zakończeniu. Tę fazę często wykonujemy razem. Zapisujemy na tablicy wszystkie myśli kojarzące się z tematem, a każdy uczeń dokonuje potem wyboru.

Uczniowie otrzymują też zestaw ciekawszych i trudniejszych zwrotów, które powinni użyć w swojej wypowiedzi, np.: *es sei denn*, *scheint zu sein*, *etwas zu machen pflegen*. Korzystają też z listy spójników, które w napisanym tekście podkreślają, by samemu móc określić stopień spójności i różnorodności tekstu.

Przystępując do nauki pisania tekstów, uświadamiam wagę konektorów. Najpierw uczniowie piszą „tekst” używając jedynie zdań prostych. Wtedy sami zauważają, co mają zrobić, by ze zbioru zdań powstał prawdziwy spójny tekst. Po jego napisaniu uczniowie mają sprawdzić zdania podrzędnie złożone pod kątem ich poprawności. Wielu błędów nie są w stanie uniknąć ani sami poprawić, ale szyk wyrazów – tak.

Przykład:

Uczniowie piszą różne rodzaje tekstów. Oto najpopularniejsze z nich:

- Rozprawka – uczniowie otrzymują mailem przykładową rozprawkę. Mają za zadanie przeczytać ją w domu i znaleźć zasady, według których została napisana. W trakcie lekcji omawiamy je, tworząc pomału szkielet tekstu, wypełniany następnie odpowiednim słownictwem.
- Analiza diagramu.
- Opowiadanie – uczniowie otrzymują początek lub zakończenie opowiadania i mają je uzupełnić. Mogą też napisać opowiadanie do podanych obrazków na podstawie podanego słownictwa.

- *den Unterricht schwänzen*
- *ans Meer gehen und schwimmen*
- *krank werden und eine Woche zu Hause bleiben*
- *im Bett liegen und schlafen*
- *viel lesen, lernen und fernsehen*
- *seinen Geburtstag mit den Kumpeln feiern*
- *zu viel Alkohol trinken*
- *auf der Straße einschlafen*
- *dort drei Stunden liegen*
- *aufwachen und sich nicht wohl fühlen*
- *alleine nach Hause gehen*

W pierwszej wersji opowiadania uczniowie mogą używać tylko załączonego słownictwa. Potem piszą drugą i trzecią wersję rozbudowując tekst o własne pomysły. Streszczenie tekstu – uczy selekcjonowania informacji. Przydatne jest w ćwiczeniu mowy zależnej.

- Notatka.
- List formalny – np. podanie o pracę.
- Wiadomość mailowa.

❖ **Kompetencje informatyczne**

„Kompetencje informatyczne obejmują umiejętność i krytyczne wykorzystywanie technologii społeczeństwa informacyjnego (TSI) w pracy, rozrywce i porozumiewaniu się. Opierają się one na podstawowych umiejętnościach w zakresie TIK: wykorzystywania komputerów do uzyskiwania, oceny, przechowywania, tworzenia, prezentowania i wymiany informacji oraz do porozumiewania się i uczestnictwa w sieciach współpracy za pośrednictwem Internetu” (*Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie* [2006/962/WE], Załącznik s. 3).

Szybki rozwój internetu w ostatnich latach spowodował możliwość wykorzystania tego medium także w nauczaniu języków obcych. Zwłaszcza dla młodych ludzi praca przy komputerze jest atrakcyjna. Przygotowując się do lekcji języka niemieckiego, uczniowie niejako przy okazji doskonalą swoje umiejętności obsługi edytorów tekstu, różnych aplikacji, tworzenia prezentacji oraz wykresów i korzystaniu z Internetu. Tworzą własne bazy danych, uczą się je przechowywać i z nich korzystać. Dowiadują się także o prawnych i etycznych aspektach korzystania z mediów elektronicznych.

W pracy z uczniami korzystam z:

- poczty elektronicznej. Przesyłam plan zajęć na najbliższy tydzień wraz z zadaniami, które mają przygotować na lekcję. W tym celu otrzymują przydatne linki lub – w grupach mniej zaawansowanych językowo – opracowane przez mnie teksty i zadania. Raz w tygodniu uczniowie piszą samodzielnie tekst i przysyłają go drogą elektroniczną. Poprawione zadanie wraz z uwagami odsyłam do ucznia. Umożliwia mu to pracę nad danym zagadnieniem w dogodnej dla siebie porze oraz zwrócenie się do mnie, gdy czegoś nie jest w stanie zrozumieć. Ten bezpośredni kontakt nauczyciela z uczniem umożliwia nawiązanie zupełnie innej relacji. Nauczyciel towarzyszy uczniowi w jego samodzielnym rozwiązywaniu problemów wspierając go w sytuacjach trudnych.
- internetu. Uczniowie zdobywają określone informacje, ucząc się je wyszukiwać, selekcjonować i poddawać krytycznej analizie, oddzielając informacje rzetelne od nieprawdziwych, potrzebne od bezużytecznych. Muszą je także przetworzyć, by wykonać określone zadanie. Mogą więc ocenić przydatność poszczególnych materiałów pod kątem swoich potrzeb.
- komputera i rzutnika multimedialnego. W domu i podczas lekcji uczniowie oglądają filmy, prezentacje i wykonują interaktywne ćwiczenia.

Lekcja z wykorzystaniem komputera jest dla uczniów ciekawsza, daje także możliwość wykazania się tym spośród nich, którzy mają gorsze osiągnięcia językowe, ale biegle posługują się komputerem i mogą się tym pochwalić przed kolegami.

Łatwa dostępność do internetu to nie tylko plus dla uczniów. Internet pozwala także nauczycielowi pogłębiać własną wiedzę metodyczną i językową oraz znaleźć potrzebne materiały. Wydawnictwa i instytucje edukacyjne posiadają własne strony internetowe, które w znacznej mierze mogą wzbogacić warsztat metodyczny nauczyciela języka obcego. Istnieje także bogata lista stron internetowych, z których korzystam, przygotowując materiały na lekcje.

Oto kilka z nich:

- www.pasch-net.de
- www.deutschlern.net
- www.planet-schule.de
- www.planet-wissen.de

Korzystam także z serii „Deutsch lernen mit Caroline” i „Einblicke”.

Pracując samodzielnie w domu, uczeń może dostosować tempo pracy do swoich indywidualnych potrzeb. Nauczyciel ma też możliwość lepiej indywidualizować pracę, pomagać uczniom mniej zaawansowanym językowo, a tych zdolnych stymulować do większego wysiłku przez przydzielanie kolejnych, trudniejszych zadań.

Przygotowując się do lekcji, uczniowie korzystają ze słowników zawartych na nośnikach elektronicznych. Mogą w ten sposób samodzielnie poprawiać błędy i uczyć się znaczenia nowych wyrazów. Mają też zapewniony kontakt z autentycznym językiem, co na początkowym etapie nauki języka obcego jest dużym wyzwaniem, ale z czasem korzystnie wpływa na naukę języka. Wykonując ćwiczenia interaktywne, mogą sami dokonywać samooceny swoich umiejętności.

Przykład:

Strony, z których korzystałem, opracowując materiały na lekcję z kręgu tematycznego „Praca na wsi”:

- <http://www.planet-schule.de/sf/multimedia-lernspiele-detail.php?projekt=bauernhof>
(Strona oferuje wiele ćwiczeń przybliżających i sprawdzających znajomość typowych czynności wykonywanych w poszczególnych porach roku w gospodarstwie rolnym)
- http://www.ralf-kinas.de/index.html?http://www.ralf-kinas.de/lv_bhof.html
(Strona zawiera tekst *Ferien auf dem Bauernhof*. Po jego przeczytaniu uczeń może sprawdzić swój stopień zrozumienia tekstu)

❖ Umiejętność uczenia się

„Umiejętność uczenia się to zdolność konsekwentnego i wytrwałego uczenia się, organizowania własnego procesu uczenia się, w tym poprzez efektywne zarządzanie czasem i informacjami, zarówno indywidualnie, jak i w grupach. Kompetencja ta obejmuje świadomość własnego procesu uczenia się i potrzeb w tym zakresie, identyfikowanie dostępnych możliwości oraz zdolność pokonywania przeszkód w celu osiągnięcia powodzenia w uczeniu się. Kompetencja ta oznacza nabywanie, przetwarzanie i przyswajanie nowej wiedzy i umiejętności, a także poszukiwanie i korzystanie ze wskazówek. Umiejętność uczenia się pozwala osobom nabyć umiejętność korzystania z wcześniejszych doświadczeń w uczeniu się i ogólnych doświadczeń życiowych w celu wykorzystywania i stosowania wiedzy i umiejętności w różnorodnych kontekstach – w domu, w pracy, a także w edukacji i szkoleniu. Kluczowymi czynnikami w rozwinięciu tej kompetencji u danej osoby są motywacja i wiara we własne możliwości” (*Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie* [2006/962/WE], Załącznik s. 4).

Przygotowując w domu materiał do lekcji, uczeń rozwija własną strategię i techniki uczenia się. Powoli zdaje sobie sprawę ze swoich możliwości oraz własnych mocnych i słabych stron. Uczy się te pierwsze wykorzystywać, a w drugich szukać pomocy i wsparcia, czy to u nauczyciela lub eksperta, czy to samemu starając się zrozumieć problem. Uczeń samodzielnie zdobywa nową wiedzę i umiejętności oraz przetwarza je i przyswaja. Taki sposób pracy rozbudza też ciekawość w samodzielnym poszukiwaniu wiedzy.

Ćwiczy jednocześnie samodyscyplinę, konsekwencję i wytrwałość w dążeniu do celu, planowaniu i organizowaniu własnego procesu uczenia się w dłuższej perspektywie.

Uczy się też efektywnego zarządzania własnym czasem i informacjami oraz tworzy własne wzorce i strategię uczenia się. Uczeń sam planuje swój proces uczenia się, poprzez decydowanie, kiedy i w jaki sposób przygotowuje materiał zadany na lekcję. Wyrabia także krytyczną refleksję na temat celów uczenia się. Uczeń poświęca czas na samodzielną naukę, a także dzieli się nabytą wiedzą i umiejętnościami z kolegami, czerpiąc korzyści z różnorodności grupy.

Taki model nauki sprzyja również rozwijaniu umiejętności oceny swojej pracy i jej efektów. Samodzielne rozwiązywanie trudności i pokonywanie barier wzmacnia wiarę we własne siły i możliwości. Odnosząc sukces uczeń czuje się bardziej zmotywowany do dalszej pracy i przenosi te umiejętności na inne przedmioty. Umiejętność rozwiązywania problemów w uczeniu się zaprocentuje też w przyszłości umiejętnością rozwiązywania problemów życiowych, pokonywania przeszkód i zmieniania się.

Jak trudny jest proces poszukiwania informacji, przekonałem się u początków pracy z wykorzystaniem lekcji odwróconej i bez podręcznika. Wielu uczniów miało problem ze znalezieniem nie tylko odpowiednich materiałów, lecz także z wyszukaniem żądanych informacji w przesłanym tekście. Niektórzy przyznawali też, że źle rozplanowali swój czas i nie przygotowali się do zajęć. Z czasem takie problemy znikły i dziś są to incydentalne przypadki. Zauważyłem też, że sytuacja, w której uczeń nie może brać aktywnego udziału w lekcji z powodu wcześniejszego nieprzygotowania, jest dla niego nieprzyjemna i stresująca. Stara się on więc nie powtarzać tego błędu w przyszłości.

❖ **Kompetencje społeczne i obywatelskie**

„Są to kompetencje osobowe, interpersonalne i międzykulturowe obejmujące pełny zakres zachowań przygotowujących osoby do skutecznego i konstruktywnego uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym, szczególnie w społeczeństwach charakteryzujących się coraz większą różnorodnością, a także rozwiązywania konfliktów w razie potrzeby. Kompetencje obywatelskie przygotowują osoby do pełnego uczestnictwa w życiu obywatelskim w oparciu o znajomość pojęć i struktur społecznych i politycznych oraz poczucie się do aktywnego i demokratycznego uczestnictwa” (*Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie* [2006/962/WE], Załącznik s. 4).

Kompetencje społeczne najłatwiej nabywa się pracując w zespole. W każdym półroczu uczniowie realizują jeden projekt edukacyjny, ucząc się w ten sposób pracować razem. Uczniowie sami tworzą grupy i przyjmują w nich różne role: szefa, zecera, technika, sekretarza. Zadaniem szefa jest ustalenie lub przydzielenie zadań każdemu członkowi zespołu, czuwanie nad jego sprawnym przebiegiem oraz składanie nauczycielowi sprawozdań z pracy zespołu. Zecer zajmuje się ostatecznym układem graficznym tekstu lub prezentacji, technik przygotowuje salę i sprzęt do prezentacji a sekretarz sporządza raport o pracy zespołu. Po konsultacji z kolegami szef proponuje ocenę dla każdego członka zespołu.

Taki model pracy powoduje konieczność wypracowania i przyjęcia w grupie określonych reguł zachowania i postępowania. Uczniowie sami organizują pracę w grupie i dzielą się zadaniami. Często współpracują ze sobą w rozwiązywaniu poszczególnych problemów. Dzielą się pracą, ale i nabytą wiedzą, uczą się więc empatii, wrażliwości i otwarcia na potrzeby kolegów.

Realizując tematy z zakresu wiedzy o krajach niemieckiego obszaru językowego, uczniowie nie tylko poznają ich kulturę, ale jednocześnie uświadamiają sobie własną oraz europejską tożsamość kulturową. Poznając i ucząc się rozumienia różnych punktów widzenia, będą w przyszłości umieć odnaleźć się w różnych środowiskach. Pracując razem, uczą się szanować siebie nawzajem, a zatem i innych ludzi, pokonywać uprzedzenia i stereotypy oraz negocjować i osiągać kompromisy.

Przygotowując się do lekcji w domu, uczniowie uczą się radzić sobie ze stresem i pokonywać trudności. Sami stają się odpowiedzialni za wykonanie określonego zadania. Będą więc w przyszłości bardziej

świadomymi swoich obowiązków obywatelami.

Nauka języka niemieckiego daje także możliwość zdobycia określonej wiedzy i kompetencji obywatelskich. Ucząc się „czegoś”, poznają niemiecki system polityczny i system edukacji. Uczą się historii tego kraju, poznają działalność wybitnych Niemców, ich idee i wynalazki. Śledzą bieżące wydarzenia polityczne i społeczne w Niemczech i na świecie. Będzie to w przyszłości skutkowało przeniesieniem dobrych wzorców na polski grunt, wzmocni przywiązanie do własnej ojczyzny i solidarność światopoglądową z własnym kręgiem kulturowym.

Zdobycie wiedzy o licznie organizowanych w Niemczech przedsięwzięciach społecznych, działalności wielu lokalnych stowarzyszeń oraz ich aktywnym uczestnictwie w życiu społecznym i kulturalnym kraju oraz o tym, jak w Niemczech kształtowane są poczucie obowiązku oraz etos uczciwej, solidnej i odpowiedzialnej pracy, przyczyni się do ewentualnej zmiany własnej postawy i przyjęcia dobrych wzorców z Niemiec.

Uczniowie przygotowują się w ten sposób do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym oraz politycznym, do zaangażowania się w działalność publiczną.

Często wykorzystywaną na lekcji metodą pracy są dyskusje. Uczniowie poznają przy tym zasady ich prowadzenia, uczą się szanować godność i prywatność dyskutantów oraz rozwiązywać konflikty.

❖ Inicjatywność i przedsiębiorczość

„Inicjatywność i przedsiębiorczość oznaczają zdolność osoby do wcielania pomysłów w czyn. Obejmują one kreatywność, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, a także zdolność do planowania przedsięwzięć i prowadzenia ich dla osiągnięcia zamierzonych celów. Stanowią one wsparcie dla indywidualnych osób nie tylko w ich codziennym życiu prywatnym i społecznym, ale także w ich miejscu pracy pomagając im uzyskać świadomość kontekstu ich pracy i zdolność wykorzystywania szans; są podstawą bardziej konkretnych umiejętności i wiedzy potrzebnych tym, którzy podejmują przedsięwzięcia o charakterze społecznym lub handlowym lub w nich uczestniczą. Powinny one obejmować świadomość wartości etycznych i promować dobre zarządzanie” (*Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie* [2006/962/WE], Załącznik s. 5).

Przygotowując się do lekcji w domu, uczniowie identyfikują swoje możliwości intelektualne i czasowe. Po pewnym okresie wiedzą, ile czasu potrzebują na wykonanie określonego zadania i zdają sobie sprawę, czy są go w stanie wykonać samodzielnie, czy też potrzebują pomocy innych osób. W ten więc sposób uczniowie samodzielnie planują, organizują i zarządzają swoim procesem uczenia się. Konieczność samodzielnego wykonania zadania ćwiczy determinację w dążeniu do wyznaczonych sobie celów i uczy podejmowania ryzyka i zdolności do wcielania swoich pomysłów w czyn. Nie mając podanego źródła, uczeń sam musi znaleźć materiał do danego tematu. Musi wykazać się kreatywnością i samodzielnością. Musi sam zaplanować swoje przedsięwzięcie i doprowadzić je do końca. Moi uczniowie byli na początku nastawieni na otrzymywane wskazówki i nie wychodzili poza nie. Z czasem wielu z nich przejmowało inicjatywę. Poszerzali oni temat, wzbogacając go o znalezione niejako przypadkiem ciekawe materiały. Lekcja wychodziła w ten sposób poza zaplanowane ramy, ale była okazją do zdobycia ciekawej wiedzy i przydatnych umiejętności.

Ważnym tematem na naszych lekcjach jest „praca”. Poprzez odpowiednie teksty uczniowie uświadamiają sobie zagadnienia etyczne związane z etosem pracy, np. wykorzystywanie taniej siły roboczej w biednych krajach azjatyckich i afrykańskich, nieuczciwe praktyki stosowane w produkcji i handlu, wykorzystywanie pracowników w wielkich międzynarodowych korporacjach, lobbying, mobbing itp. Realizując projekty edukacyjne oraz dzieląc się zadaniami, uczniowie uczą się planowania, organizowania i zarządzania, komunikowania, sporządzania dokumentacji, analizowania własnej

i członków zespołu pracy, oceniają i wzbudzają refleksję nad koniecznymi zmianami. Uczą się pracy indywidualnej i zespołowej. To także dobry sposób do refleksji nad własną inicjatywnością, aktywnością i niezależnością.

Metoda CLIL pozwala na nabycie także na lekcjach języka obcego konkretnych umiejętności i wiedzy, które będą mogli wykorzystać w swoim życiu zawodowym. Dobrymi przykładami mogą być tutaj CV, list motywacyjny, sposób prowadzenia korespondencji.

Praca bez podręcznika umożliwia wprowadzenie większej ilości tematów promujących kreatywność, innowacyjność i przedsiębiorczość.

❖ Świadomość i ekspresja kulturalna

„Docenianie znaczenia twórczego wyrażania idei, doświadczeń i uczuć za pośrednictwem szeregu środków wyrazu, w tym muzyki, sztuk teatralnych, literatury i sztuk wizualnych” (*Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie* [2006/962/WE], Załącznik s. 6).

Na lekcjach języka niemieckiego wykorzystujemy często materiały przekazujące wiedzę o krajach niemieckiego obszaru językowego. Uczniowie wykorzystują nabyte już i ciągle doskonalone umiejętności językowe do poznania najważniejszych dzieł niemieckiej i europejskiej kultury. Omawiamy wiele zagadnień, które unaoczniają uczniom znaczenie niemieckiego dziedzictwa kulturalnego i jego miejsca w świecie:

- wybitni twórcy kultury, kompozytorzy, malarze, naukowcy, pisarze i poeci,
- najważniejsze dzieła kultury niemieckiej,
- wybrane pozycje literatury niemieckiej,
- działalność niemieckich placówek kulturalnych.

W ten sposób uczniowie poznają nie tylko niemieckie i europejskie, ale i polskie dziedzictwo narodowe i jego miejsce na tle dokonań innych narodów. W konfrontacji z kulturą niemiecką lepiej rozumieją własną i są z niej dumni.

Wykorzystując w przygotowaniu do lekcji komputer uczniowie mogą bez wychodzenia z domu doświadczyć wielu dzieł sztuki trudno dostępnych w inny sposób. Mogą zapoznać się ze zbiorami niemieckich muzeów oraz obejrzeć lub przeczytać relacje z wydarzeń kulturalnych w Niemczech.

Mając możliwość obcowania w trakcie nauki języka z wybitnymi dziełami kultury uczniowie nie tylko doskonalą swoje umiejętności językowe, lecz także:

- rozbudzają w sobie wrażliwość i rozwijają własną ekspresję kulturalną,
- wykształcają przyjemność z odbioru dzieł sztuki,
- rozwijają swoje zdolności w tym zakresie,
- kształtują swoje świadome postawy kulturalne i etyczne,
- wzbudzają w sobie chęć do aktywnego uczestnictwa w życiu kulturalnym,
- rozumieją w większym stopniu znaczenia czynników estetycznych w życiu codziennym.

Szczególnie duże znaczenie mają w tym obszarze pozycje książkowe oraz filmy fabularne i dokumentalne. Zwłaszcza te ostatnie zawierają żywy język używany w sytuacjach codziennych, pokazują wycinki z życia mieszkańców krajów niemieckiego obszaru językowego, ich wygląd i sposób zachowania w konkretnych sytuacjach, preferowane wybory moralne.

Planowanie

Nauczanie metodą CLIL stanowiło dla mnie bodziec do napisania własnych programów nauczania języka niemieckiego. Okazało się bowiem, że muszę przekazać uczniom znacznie szerszy wachlarz treści, niż to ma miejsce w tradycyjnych programach nauczania języków obcych. Ważnym krokiem było więc dokonanie wyboru treści nauczania. Kierowałem się w tym względnie własnym doświadczeniem oraz opiniami uczniów, z którymi przeprowadziłem szereg rozmów oraz ankiet.

Kolejnym krokiem było dostosowanie wymagań edukacyjnych do nowych programów i metod nauczania. Ten proces nie zakończył się zresztą w momencie rozpoczęcia pracy nową metodą, lecz trwa nadal. Analizuję treści już zrealizowane, odrzucam te, które z różnych powodów się nie sprawdziły, wybieram nowe, wsluchuję się w opinie uczniów.

Zapoznanie uczniów z metodą

Pracę metodą lekcji odwróconej rozpocząłem od przedstawienia jej uczniom. Zapoznałem ich z nowym sposobem pracy i uczenia się, wyjaśniłem jej istotę i wskazałem zalety, ale też związane z nią niebezpieczeństwa. Istotnym jest bowiem pozyskanie uczniów do współpracy. Bez niej praca tą metodą nie będzie efektywna. Jest to istotne zwłaszcza na początku, gdy uczniowie muszą się do niej przekonać i nauczyć nią pracować. Wskazałem na rolę samodyscypliny. Omówiłem dokładnie zakres pomocy, jakiej mogą udzielić i rolę uczniów, ustaliliśmy reguły komunikowania się. Uświadomiłem uczniom, że ciężar zdobywania wiedzy będzie odtąd spoczywać na nich samych.

Wybór treści

Zaplanowanie treści nauczania realizowanych metodą lekcji odwróconej nie różni się w sposób istotny od zaplanowania tych treści realizowanych w sposób tradycyjny. Dokonując wyboru treści programowych i formułując tematy lekcji, zastanawiałem się jednak nad możliwością ich adaptacji do metody lekcji odwróconej. Dokonałem na przykład analizy zasobów w internecie pod kątem ich przydatności.

Poszukiwanie i opracowanie zagadnień leksykalnych

Ważną sprawą było znalezienie odpowiednich materiałów które z jednej strony byłyby zgodne z treściami zawartymi w podstawie programowej i programach nauczania a z drugiej odpowiadałyby możliwościom językowym uczniów. Za cel postawiłem sobie, by były to zawsze materiały autentyczne i niosące konkretną wiedzę oraz były interesujące.

Poszukiwania rozpocząłem od internetu, gdyż jest to źródło najbardziej dostępne dla uczniów. Szukałem także w materiałach papierowych, w książkach, w bibliotece szkolnej oraz w Wojewódzkiej Bibliotece Pedagogicznej, która dysponuje bogatym księgozbiorem niemieckojęzycznym.

Część materiałów przygotowałem samodzielnie, dokonując uproszczenia językowego, gdyż zwłaszcza początkujący nie są w stanie samodzielnie zrozumieć tekstu zamieszczonego w internecie.

Poszukiwanie i opracowanie zagadnień gramatycznych

Opracowując własne programy nauczania, skorelowałem nauczanie słownictwa z nauczaniem gramatyki, tzn. zaplanowałem, jakie zagadnienia gramatyczne mogą być realizowane na bazie jakiego materiału leksykalnego oraz w jakiej kolejności. Wszystkie ćwiczenia gramatyczne opracowałem samodzielnie, starając się, by i one niosły pewien ładunek informacji i refleksji.

Podział treści

Następnie dokonałem podziału treści na te, które uczeń może zrealizować w domu i te, które muszą być zrealizowane w klasie. Do nich dopasowałem sposób pracy na lekcji, tzn. jak najlepiej zamienić zdobytą w domu wiedzę na umiejętności, jak praktycznie ćwiczyć i utrwalać wiadomości tak, by było one z jednej strony atrakcyjne dla uczniów, a z drugiej skuteczne. Ostatnią fazą było opracowanie scenariuszy lekcji.

Realizacja

Dla większości uczniów początek pracy metodą lekcji odwróconej nie był łatwy. Można było zauważyć różnicę w podejściu uczniów z grup realizujących program DSD a uczniami uczącymi się języka niemieckiego w wymiarze dwóch godzin tygodniowo. Ci pierwsi nie mieli praktycznie żadnych trudności z przestawieniem się na nowy sposób pracy oraz samodzielnym przygotowywaniem do zajęć.

Celem zadania domowego jest przeczytanie przez ucznia danego tekstu i zrozumienie go globalnie. Na ogół jest to możliwe bez korzystania ze słownika lub korzystając z niego w niewielkim zakresie. Opracowane zadania przesyłam uczniom drogą elektroniczną. Uczniowie otrzymują więc zadania przeczytania tekstu i określenia jego głównej myśli lub kontekstu sytuacyjnego, znalezienia kilku rozrzuconych w całym tekście informacji, itp.. W ten sposób zapoznają się z całym tekstem i oswajają się z nim.

Istotne jest tu wyważenie proporcji. Praca podczas lekcji nie może być jedynie odpytaniem tego, co uczniowie przygotowali w domu. Takie zajęcia będą nudne i nie będą się kojarzyć z własną aktywnością.

Przykład:

Bardziej zaawansowani językowo uczniowie samodzielnie szukają w Internecie określonych wiadomości. Realizując w grupach DSD temat „Szkoły alternatywne”, poprosiłem uczniów o znalezienie kilku cech charakterystycznych wyróżniających te szkoły od szkół tradycyjnych.

Uczniowie rozpoczynający dopiero naukę języka niemieckiego, realizujący temat „dane osobowe” otrzymali zadanie znalezienia następujących informacji na temat trzech znanych niemieckich osób: Güntera Jaucha, Anne Sophie Mutter i Christine Neubauer: obecnego wieku (uczniowie musieli znaleźć datę urodzin i obliczyć wiek), miejsca urodzenia, miejsca zamieszkania, stanu cywilnego, dzieci, ich zawodu, imion męża, żony lub partnerki. Na lekcji prezentowali znalezione informacje a następnie stosowali poznane zwroty i wyrażenia w odniesieniu do siebie i swoich bliskich. W ten sposób na lekcji nie tyle poznawali nowe słownictwo, co je ćwiczyli i utrwalali.

Uczniowie uczą się też selekcjonowania informacji. Muszą nieraz przeczytać spory fragment, by znaleźć interesującą ich wiadomość. Odrzucić informacje, o które nie pytam, a skoncentrować się na żądanych.

Ewaluacja

Ewaluację wdrażania nauczania języka niemieckiego metodą CLIL, bez podręcznika, z wykorzystaniem lekcji odwróconej i otwartych zasobów edukacyjnych prowadzę na bieżąco w trakcie realizowania tego zadania. Przedmiotem ewaluacji są zarówno treści programowe, ich dobór i zastosowanie jak i metody i formy pracy zastosowane w trakcie lekcji języka niemieckiego. Celem ewaluacji jest wsparcie uczniów, reagowanie na problemy oraz doskonalenie procesu nauczania języka niemieckiego. Wyniki ewaluacji wykorzystuję na bieżąco, dokonując niezbędnych korekt.

1.3. Opis współpracy z zadeklarowanymi w zgłoszeniu partnerami ze wskazaniem ich roli

W realizacji mojego działania innowacyjnego współpracuję z następującymi instytucjami:

- Małopolskim Centrum Doskonalenia Nauczycieli w Krakowie – szkolenia dla nauczycieli języka niemieckiego i języków obcych oraz doradców metodycznych, konsultacje na temat innowacyjnych metod pracy;
- Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Krakowie – korzystanie z zasobów biblioteki;
- Uniwersytet Jagielloński w Krakowie – prowadzenie praktyk studenckich;
- Uniwersytet Pedagogiczny – prowadzenie praktyk studenckich;
- Zentralstelle für das Auslandsschulwesen (Centralna Placówka Szkolnictwa Zagranicznego) – prowadzenie zajęć dla nauczycieli gimnazjów i liceów współpracujących w ramach tzw. Modelu Krakowskiego DSD (sieć szkół przygotowujących uczniów do egzaminów DSD I i DSD II);
- Ambasada Republiki Federalnej Niemiec w Warszawie – finansowanie konferencji i warsztatów serii pod wspólnym tytułem „Klimaschutz pädagogisch umgesetzt” („Ochrona klimatu w nauczaniu szkolnym”);
- Goethe Institut w Krakowie – korzystanie ze zbiorów biblioteki online.

Podczas prowadzonych przeze mnie szkoleń dla nauczycieli prezentuję opisane w niniejszym artykule innowacyjne rozwiązania.

Rozdział 2.

▶▶▶ Efekty/rezultaty działania innowacyjnego

Efektywność realizacji założonych celów jest bardzo trudno mierzalna lub niemal niemierzalna. Niektóre efekty widać będzie dopiero po latach i nieraz trudno będzie je powiązać z konkretnym działaniem. Inne efekty trudno zmierzyć, bo przecież lepsze lub gorsze stopnie nie zawsze stanowią o lepszym lub gorszym opanowaniu języka niemieckiego lub kompetencji kluczowych.

Realizując działanie innowacyjne regularnie badam jego rezultaty. Odbywa się to poprzez:

- regularne sprawdzanie wiedzy i umiejętności uczniów za pomocą testów,
- bieżąca obserwacja uczniowskich postępów w nauce,
- badania ankietowe uczniów,
- autorefleksja.

Na tej podstawie można wysnuć pewne wnioski.

Uczniowie:

- uczą się efektywniej i osiągają lepsze wyniki nauczania,
- angażują się bardziej w pracę podczas lekcji,
- biorą większą odpowiedzialność za swoje uczenie się,
- wykazują większą aktywność w obszarze wyszukiwania informacji i proponowania tematów lekcji,
- wykazują większe zainteresowania uczeniem się języka niemieckiego,
- wykazują większą umiejętność radzenia sobie w trudnych sytuacjach,
- łatwiej przyznają się przed nauczycielem do popełnionych błędów,
- są mniej zestresowani podczas lekcji,
- są bardziej kreatywni i wykazują twórcze podejście do tematu oraz
- wykazują lepsze opanowanie umiejętności kluczowych.

Nauczyciel

- jest w stanie prowadzić zajęcia w bardziej atrakcyjny sposób,
- może lepiej indywidualizować zajęcia,
- wie, jakie deficyty i potrzeby mają szczególnie uczniowie, może się na nich skupić,
- stara się z czasem poszukiwać innych innowacyjnych metod pracy z uczniami.

Z przeprowadzonych ankiet jednoznacznie wynika, że uczniowie akceptują taki sposób pracy, bo jest ciekawy i przyspiesza przebieg lekcji. Nie traci się czasu na takie czynności (np. czytanie tekstów, poznawanie słownictwa), które można samemu wykonać w domu. Jest więcej czasu na ćwiczenie i utrwalanie słownictwa i struktur gramatycznych oraz mówienie, czyli uczenie się języka w sposób aktywny. Można też więcej zapamiętać i nauczyć się lepiej, przerabiając ten sam materiał dwa razy, w domu i w szkole.

Uczniowie zauważają jednak też pewien minus. Taki sposób pracy wymaga od nich większego zdyscyplinowania, co sprawia im nieco kłopotu.

Działanie innowacyjne przysporzyło mi wiele pracy, zwłaszcza na początku, kiedy musiałem przeorganizować swój dotychczasowy sposób prowadzenia procesu nauczania i stworzyć na nowo własną bazę danych – tematów, linków i tekstów. Wymagało to wiele wysiłku, ale daje też więcej satysfakcji i jest ciekawsze.

Pracy nowymi metodami nie rozpocząłem jednego dnia. Dochodziłem do niej stopniowo. Stosowanie metody CLIL wymusiło niejako rezygnację z podręcznika. Trudno tam było bowiem znaleźć te tematy, które wydały się mnie i moim uczniom interesujące. To zapoczątkowało wykorzystywanie w procesie nauczania i uczenia się otwartych zasobów edukacyjnych. Chęć przekazania uczniom większej ilości wiadomości spowodowało z kolei refleksję nad efektywnym wykorzystaniem czasu na lekcji i przyczyniła się do przyjęcia modelu lekcji odwróconej.

Także uczniowie musieli się przyzwyczaić do nowego sposobu pracy. Na początku wykazywali pewien opór związany przede wszystkim z brakiem wiary, że sobie poradzą. Kiedy okazało się, że te obawy były płonne, szybko przekonali się do nowego modelu.

Odwrócenie lekcji wpływa zdecydowanie na wzrost motywacji uczniów, a co za tym idzie na wzrost efektywności nauczania. To powoduje, że staram się na bieżąco „odwracać” kolejne zajęcia.

Pracując metodą CLIL, staram się ciągle zdobywać nowe materiały dla uczniów i dokształcać w zakresie metodyki nauczania.

Nowe sposoby pracy z uczniami wiążą się też nierozdzielnie z ocenianiem poziomu i postępów uczniów. To integralna część mojego innowacyjnego działania.

Rezultaty mojego działania innowacyjnego nie były do tej pory oficjalnie upowszechniane na terenie szkoły. Jestem jednak przekonany, że uczeń, który nauczył się sam znajdować i selekcjonować informacje na lekcje języka niemieckiego, wykorzysta tę umiejętność także na innych przedmiotach oraz w życiu codziennym. Prowadzenie zatem zajęć w ten sposób przyczynia się na pewno do podniesienia jakości pracy całej szkoły.

Rozdział 3.

▶▶▶ Upowszechnianie rezultatów

W latach 2008–2014 pełniłem funkcję doradcy metodycznego ds. nauczania języka niemieckiego oraz koordynatora programu DSD w Krakowie. W tym czasie organizowałem warsztaty, seminaria, konferencje i lekcje otwarte oraz dla nauczycieli języka niemieckiego.

Oto wybrane tytuły zajęć dla nauczycieli języka niemieckiego:

- „Film krótkometrażowy na lekcji języka niemieckiego”,
- „Filmy kryminalne – rozwijanie kompetencji mówienia i pisania”,
- „Literatura młodzieżowa na lekcji języka niemieckiego”,
- „Wykorzystanie komputera i rzutnika multimedialnego w nauce języka niemieckiego”,
- „Niemiecki tylko po niemiecku?”,
- „Czy uczeń może przygotować tekst w domu?”,
- „Jak lepiej zaplanować i efektywniej przeprowadzić lekcję języka niemieckiego?”,
- „Jak zaplanować, przeprowadzić, zaprezentować i ocenić projekt edukacyjny w gimnazjum i liceum?”,
- „Jak wybrać dobry podręcznik do języka niemieckiego? A może pracować bez podręcznika?”,
- „Zastosowanie telefonów komórkowych na lekcji języka niemieckiego?”,
- „Texterschließung mal anders – czyli praca z tekstem inaczej”,
- „Jak oceniać ucznia, by wspierać jego rozwój?”,
- „Własny program nauczania – to łatwiejsze niż się wydaje!”
- „Atrakcyjne i skuteczne metody aktywizujące pracę uczniów na lekcji języka obcego”,
- „Jak wykorzystać znajomość pracy mózgu, by lepiej zaplanować i efektywniej przeprowadzić lekcję języka obcego?”,
- „Grammatik nebenbei – czyli jak nauczać gramatyki w niekonwencjonalny sposób?”.

W czasie tych zajęć oraz podczas prowadzonych przeze mnie lekcji otwartych zachęcałem nauczycieli do rezygnacji z podręcznika i korzystania z otwartych zasobów edukacyjnych oraz do pracy metodą CLIL.

W moich lekcjach często biorą udział studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego lub Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie wraz ze swoimi opiekunami, nauczycielami metodykami. Prowadząc dla nich zajęcia, stosuję wszystkie opisane powyżej działania innowacyjne i zachęcam ich do prowadzenia w ten sam sposób ich własnych zajęć. Ma to miejsce zwłaszcza w trakcie odbywanych przez nich praktyk studenckich, kiedy całkowicie przyjmują mój model pracy.

Od czterech lat organizuję finansowane przez Ambasadę Republiki Federalnej Niemiec w Warszawie konferencje i warsztaty dla nauczycieli języków obcych oraz przedmiotów przyrodniczych i społecznych pod wspólnym tytułem „Klimaschutz pädagogisch umgesetzt” („Ochrona klimatu w nauczaniu szkolnym”). Zorganizowałem do tej pory 13 takich konferencji w Krakowie, Rzeszowie, Kielcach, Przemyślu, Jarosławiu, Tarnowie, Katowicach i Wrocławiu. Prezentuję wówczas metodę CLIL oraz odwróconej lekcji, które można zastosować w przygotowaniu zajęć na temat zmian klimatycznych, ochrony przyrody i oszczędzania energii.

W dniach 4–6 lipca 2016 r. brałem udział w międzynarodowej konferencji „CLILiG 2016 – Fach und sprachintegriertes Lernen in der Zielsprache Deutsch – Herausforderungen und Perspektiven für globale Zusammenarbeit in Forschung und Praxis” („Zintegrowane nauczanie przedmiotowo-językowe w języku niemieckim jako języku docelowym – wyzwania i perspektywy globalnej współpracy w badaniach i praktyce”), która odbyła się w Heidelbergu. Konferencja została zorganizowana przez Instytut Języka Niemieckiego jako Filologii Języka Obcego na Uniwersytecie w Heidelbergu. Miałem tam okazję spotkać się z naukowcami propagującymi metodę zintegrowanego nauczania przedmiotowo-językowego (prof. Kim Haataja, dr Rainer Wicke), a także z nauczycielami z wielu krajów europejskich i pozaeuropejskich, stosujących w swojej pracy z uczniami metodę CLIL. Mogłem także zaprezentować stosowany przeze mnie warsztat pracy w czasie zajęć w grupach oraz podczas wystąpienia na forum plenarnym.

▶▶▶ Zakończenie

Zajęcia metodą lekcji odwróconej prowadzę w grupach młodzieży licealnej. Uważam jednak, że stosowanie tej metody można rozpocząć już na wcześniejszych etapach edukacyjnych – w gimnazjum, a nawet w szkołach podstawowych. Trzeba jednak zawsze dopasować instrukcje oraz materiały do możliwości rozwojowych i intelektualnych uczniów na poszczególnych etapach edukacyjnych.

Im młodszy są uczestnicy procesu uczenia się, tym zadania do domu muszą być prostsze i mniej obszernie. Nie mogą one bowiem być dla uczniów udręką i zniechęcać ich do samodzielnej pracy. Muszą być wykonalne i nie absorbować nadmiernie dużo czasu.

Zadania dla ucznia szkoły podstawowej muszą być inne niż dla młodzieży starszej. Odwróconą lekcję w szkole podstawowej należy wprowadzać małymi krokami. Można rozpocząć od polecenia przeczytania w domu krótkiego tekstu z podręcznika, a dopiero z czasem oczekiwać od uczniów szukania określonych informacji. Uczniowie muszą sobie uświadomić, że bez przygotowania się do lekcji nie będą mogli brać w niej aktywnego udziału.

Stopień trudności i obszerność zadań przygotowywanych przed lekcją w domu powinny wzrastać stosownie do wieku młodzieży. W gimnazjum, a zwłaszcza liceum, zadania powinny być obszerniejsze – bardziej skomplikowane. Muszą być też swoistym wyzwaniem dla uczniów, tak by ich rozwiązanie sprawiło im satysfakcję. Należy też najszybciej jak to możliwe stosować autentyczny język mówiony i pisany.

Nie wolno zapominać o finansowych możliwościach dzieci i młodzieży oraz możliwościach lokalowych i sprzętowych szkoły. Nie wszyscy uczniowie dysponują w domu komputerem. W takiej sytuacji nie można dopuścić, by czuli się oni gorsi od swych bogatszych kolegów. Nauczyciel musi więc zaproponować takie formy pracy, by także ci uczniowie mogli wykonać zadanie. Jeśli warunki lokalowe szkoły na to pozwalają, uczniowie mogą przygotować się do lekcji w bibliotece szkolnej. Mogą też pracować nad danym tematem w parach, tak by jeden uczeń posiadał komputer.

Trzeba też pamiętać, że zarówno uczniowie i nauczyciel potrzebują czasu, by nauczyć się pracować w ten sposób. Nauczyciel musi dobrze przemyśleć i starannie zaplanować każdą lekcję, biorąc pod uwagę możliwości poszczególnych uczniów.

Także pracę bez podręcznika mogę polecić dla wszystkich uczniów i w każdej szkole. Należy jednak w takim przypadku wdrożyć uczniów do utrzymywania zdobytych materiałów w należyтым porządku. Z moich doświadczeń wynika, że nawet uczniowie starsi mają z tym problemy.

Także metoda CLIL może być z powodzeniem stosowana w nauczaniu na wszystkich etapach edukacyjnych. Dzieci są ciekawe świata, uczą się chętnie pod warunkiem, że zainteresuje ich temat. Zatem odpowiedni dobór wpłynie pozytywnie na ich motywację do uczenia się.

Uczniowie – także ci młodszy – nie mają na ogół problemów z obsługą komputera. Muszą się jednak nauczyć selekcjonowania informacji i planowania własnego procesu uczenia się. Im młodszy uczniowie, tym większą rolę do spełnienia mają tu rodzice. Konieczne jest spotkanie z nimi i zaznajomienie ich z taką metodą pracy oraz uświadomienie im ich roli w tym procesie, a także dalsza współpraca z rodzicami na każdym etapie pracy, zwłaszcza w przypadku wystąpienia pierwszych trudności i niepowodzeń.

Metodę lekcji odwróconej można stosować nie tylko na lekcjach języka obcego. Jestem nawet przekonany, że na pozostałych przedmiotach uczniowie będą mieć mniej trudności, gdyż zniknie bariera językowa, która stanowi istotne utrudnienie w samodzielnym przygotowywaniu się do lekcji. W czasie lekcji historii, geografii, fizyki i innych można stosować w znacznie szerszym zakresie tak zaawansowane formy pracy, jak dyskusja nad danym zagadnieniem. Nauczyciel informatyki będzie mógł stworzyć doskonalsze narzędzia do pracy, na przykład platformę edukacyjną.

Zwłaszcza cenne będzie, moim zdaniem, wykorzystanie takiego sposobu pracy w powstającej szkole ćwiczeń. Spowoduje to upowszechnienie tych metod i przyczyni się do wzrostu efektywności nauczania i bardziej odpowiedzialnej postawy ucznia w szkole.

▶▶▶ Bibliografia

Chojecka M., (2015), *Jak zmotywować dziecko do nauki? A może odwrócić lekcję?* [online, dostęp dn. 7.11.2016].

Dąbek K., (b.r.), *Nauczanie bezpodręcznikowe – działanie warte trudu*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji [online, dostęp dn. 7.11.2016].

Gordon D., Vos J., (2003), *Rewolucja w uczeniu*, przeł. Józwiak B., Poznań: Zysk i s-ka.

Führung G., (2012), *Globales Lernen, Methoden für die entwicklungspolitische Bildungsarbeit*, Bonn: Engagement Global GmbH.

Kowalczyk B. (oprac.), (b.r.), *Zmień zasady gry – odwróć lekcję!* Warszawa: Centrum Edukacji Obywatelskiej [online, dostęp dn. 7.11.2016].

Haataja K., (2008), *Curriculum Linguae 2007*, Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print.

Haataja K., Wicke R., (2015), *Sprache und Fach – Integriertes Lernen in der Zielsprache Deutsch*, Monachium: Hueber Verlag.

Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE).

Żylińska M., (2013), *Neurodydaktyka*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.